

Ellenfényben

Az Őrültk, a Rossz és a Zárt Doboz²

A nők bűnözését gyakran tekintik abnormális, a nemi szereppel ellentétes magatartásnak. Ez különösen igaz az anya által elkövetett csecsemőgyilkosság esetében, ahol a tipikus magyarázat az egyéni patológiát állítja előtérbe. A mentális zavar, az „őrült”, és a morális aberráció, a gonosz, a „rossz” képe az a két kiemelkedő sztereotípiája, amelyek leggyakrabban jelennek meg a bűntény indokolásaként. A. Wilczinsky kriminológus, aki a Cambridge-i egyetemen folytatta PhD tanulmányait a gyermeküket megölő szülőkről, s 1991-ben e munkából részletet közölt, melyben ezt a két sztereotípiát, valamint ezek oksági implikációit tárgyalja.

Mivel a nők jelentősen kevesebb bűncselekményt követnek el, mint a férfiak, ha mégis bekerülnek a büntető igazságszolgáltatás rendszerébe, jelenlétük „oda nem illőnek”, magatartásuk abnormálisnak tűnik, amely ezért speciális magyarázatra szorul. A bűnelkövető nő tetteire kínált magyarázatok döntő többsége az említett két sztereotípiát jeleníti meg. Wilczynski előtanulmányában 22, Angliában és Walesben 1971 és 1989 között elkövetett csecsemőgyilkosságot elemzett. A minta viszonylag kicsi, nem teljes és nem is reprezentatív, az elemzéséből levont következtetéseket ezért a szerző is kísérletinek és előzetesnek tekinti, amelyeket további kutatásokkal kell validálni. A vizsgálat ugyanakkor alátámasztotta a sztereotípiákra vonatkozó megállapítást. A 22 esetből kettőnél nem volt elegendő információ az osztályozáshoz, az összes többi eset azonban besorolható volt a két kategória valamelyikébe. 14 esetben a nőt „őrült”-nek tekintették, vagyis a mentális vagy pszichiatríai probléma került az előtérbe. Ezeket az elkövetőket alapvetően jó asszonyoknak és anyáknak ismerték el, akiknél valami tragikus baj történt. Felelőségük ezért korlátozódott, és őket megértően kezelték. A fennmaradó 8 esetet elkövető nők „rossz”-ként jelentek meg, akik a nő sztereotípiájával összeegyeztethetetlen módon viselkedtek: szörnyű gonoszságot követtek el, amiért teljes mértékben felelősek és súlyos büntetést érdemelnek.

Az „Őrültk”

Wilczynski szerint az 1938-as angol Csecsemőgyilkossági Törvény kiváló illusztrációja a nők által elkövetett gyermekgyilkosság „pszichiátrizálásának”. Az emberölés ún. privilegizált esetét kodifikáló jogszabály szerint, azt a nőt, aki szándékosan vagy gondatlanságból tizenkét hónapnál fiatalabb gyermeke halálát okozza, de elmeállapota az elkövetés idején – akár a szülés, akár a szülést követő szoptatás hatásának következtében – zavart, e törvény alapján, vagyis csecsemőgyilkosságért kell felelősségre vonni (nem pedig emberölésért vagy gyilkosságért, amelyek büntetése súlyosabb, még akkor sem, ha egyébként cselekménye kimerítené ezek fogalmát). A törvény alapja az az elgondolás, hogy az anya által elkövetett gyermekgyilkosság oka a gyermekágyi pszichózis. Bár az újabb vizsgálatok azt jelzik, hogy ez igen ritkán igaz, mégis Angliában és Walesben a legtöbb tizenkét hónap alatti gyermekét megölő anyát csecsemőgyilkosság miatt vonják felelősségre.. 1982 és 1987 között harminc

² Armie Wilczynski: Images of Woman Who Kill Their Infants: The Mad and the Bad. Woman and Criminal Justice, Vol.2(2) 1991

ilyen cselekményt elkövető nőt ítélték el csecsemőgyilkosság, tizennégyet emberölés vagy gyilkosság miatt, nyolcat pedig felmentettek, vagy más (kevésbé súlyos) bűncselekményben találtak bűnösnek. A gyakorlatban tehát széles körben működik az az alapfeltevés, hogy a tizenkét hónapnál fiatalabb gyermekét megölő anya valójában elmebeteg a Csecsemőgyilkossági Törvény meghatározása szerint. A legtöbb csecsemőgyilkosságot elkövető anya azonban nem elmebeteg, vagy ha mentális zavar ki is mutatható, ez általában nem elegendő súlyosságú ahhoz, hogy ezt a jog bármely más kontextusban figyelembe venné.

A „Rossz”

A másik sztereotip imágó a „rossz” elkövető – a könyörtelen, önző, hideg, szívtelen, gyermekeit és otthoni kötelezettségeit elhanyagoló, erőszakos vagy promiszkuis nő képe. Ez gyakran kombinálódik a bűnelkövető nő egy másik népszerű sztereotípiájával, a férfias, maskulin, „nőnek nem tekinthető nő” képével. Ő a velejéig romlott szörnyeteg, szemben a „jó” anyával, aki gyermekét minden körülmények között megvédi a sérelemtől. Meg- (és el)ítélését tovább súlyosbítja a lelkiismeret-furdalás, a megbánás hiánya. A nőktől különösen elvárják, hogy az elkövetett bűncselekmény miatt lelkiismeret-furdalást és büntudatot érezzenek, és hogy ennek sűrű érzelmi kitörésekkel és könnyekkel adják tanújelét, s ha nem ezt teszik, könyörtelennek és „nőietlennek” minősíttetnek. Mindez ugyanakkor nincs összhangban a klinikai tapasztalatokkal. A legtöbb gyermekgyilkos nő feltűnő disszociatív reakciót mutat a nyílt megbánás vagy lesújtottság helyett. Ez azonban gyakran pszichés elhárító mechanizmusként működik, és nem szükségszerűen a szívtelenségét vagy a gonoszságot jelzi. A női elkövető másik hathatós és gyakori képe a „prostituált”, ami így sok típusú non-konform női viselkedést a szexualitáshoz (vagy annak hiányához) köt, még olyanokat is, amelyeknek látszólag semmi közük ahhoz.

Elővizsgálatából a szerző azt a **következtetést** vonja le, hogy eredményei támogatják azt a megállapítást, hogy a gyermekét megölő nő magatartásának megítélése merev dichotóm sztereotípiák közé szorított. Az „örült” és a „rossz” kóros szélsőségei között nem marad egyéb lehetőség a cselekmény más, ezektől eltérő magyarázatára. Ugyanakkor Wilczynski. szerint a szakirodalom és az ügyek vizsgálata alapvetően eltérő következtetésekhez vezet. Az anya gyermekgyilkossága a nő tehetetlen és kiszolgáltatott társadalmi helyzetét tükrözi, és ma már széles körben elfogadott, hogy a társadalmi, gazdasági és pszichés megpróbáltatások és feszültségek szerepe domináns. Ilyen feszültség lehet egy nem várt vagy problémás gyerek gondozása, a környezet és/vagy a partner támogatásának hiánya, az anyagi nehézségek, az anyasággal kapcsolatos irreális elvárások, és a házasságon kívül született gyermek stigmája. A fenti sztereotípiák marginalizálják és eltorzítják a nő élményét és ismereteit arról, ami valójában történt. Cselekményét számos felületről (pl: pszichiátria, jogrendszer, média) tükröződve látja, amelyek gyakorta inkább zavarossá teszik, mintsem magyarázzák azt. A szerző szerint a sztereotip osztályozás működtetésének az az oka, hogy ez lehetővé teszi, a gyermekgyilkosságok valódi okainak figyelmen kívül hagyását, vagy jelentőségük korlátozását. A magyarázatok így biztonsággal maradhatnak az egyén szintjén, a hormonoknál, az öröklésnél és a gonoszságnál, és nem szükséges az ezeken túlfekvő társadalmi és gazdasági problémákat bolygatni. O' Donovan idézi: „Annak elismerése, hogy a társadalmi és gazdasági körülmények vagy az anyaság bűncselekmény elkövetéséhez vezethet, egy mindezidáig szorosan zárt doboz felnyitását jelentené.” Wilczynski szerint itt az ideje, hogy felfesszük ennek a „doboznak” a rozsdás pántjait.

Magyarországon a büntetőjog 1962-ig ismerte a gyermekülés büntetettét, mint a szándékos emberölés egyik privilegizált (enyhébb megítélésű) esetét. Az eredeti tényállást megfogalmazó első magyar büntetőtörvénykönyv (az ún.: Csemegi kódex) szerint e törvényhely alapján minősült „azon anya (cselekménye),/ aki a házasságon kívül született gyermekét a szülés alatt, vagy közvetlen a szülés után szándékosan megöli” (1878. évi V.tv. 284-§) A jogi szabályozás indoka az az álláspont volt, hogy a házasságon kívül szülő anyát szociális elítélés, megvetés és gazdasági nélkülözés fenyegeti és ezen körülmények hatását a szüléssel együttjáró kivételes testi és pszichés állapot jelentős mértékben fokozza. A korabeli jogalkotó tehát egy adott szociális tényező és a fiziológiai-pszichés változás hatásának együttjárását tartotta enyhébb minősítést érdemlőnek. Az 1962-ben hatályba lépő Btk. a gyermekölés privilegizált szabályozását mellőzte. Ennek elvi-politikai indoka az volt, hogy a jogalkotó szerint a rendszerváltozással megszűnt az a szociális-gazdasági ok, amely korábban az enyhébb elbírálást indokoltá tette. A Btk. miniszteri indokolása szerint, „ha a leányanyát helyenként (főleg falun) még erkölcsi rosszallás alá vonják is, ez semmiképpen sem jelent olyan fokú megvetést és a társadalomból való kiteszítottságot, mint amilyen az elmúlt rendszerben volt tapasztalható. A jövő fejlődése, a szocialista erkölcsi felfogás érvényesülése mindinkább kiküszöböli a leányanyák erkölcsi megvetését.” Az enyhébb megítélés szociális oka tehát megszűntnek nyilvánított. A szüléssel kapcsolatos pszichés változások értékelésére pedig (amennyiben azok a beszámíthatóságot érintik) a törvény általános részének vonatkozó rendelkezései alkalmazhatók, amelyek korlátozott beszámíthatóság esetén korlátlan enyhítési lehetőséget biztosítottak az eljáró bíró számára valamennyi bűncselekmény esetén.

Az Országos Kriminológiai Intézetben 1965-ben átfogó vizsgálatot végeztek a gyermekgyilkosságokról. A vizsgálat felölelte mind a házasságon kívül, mind az abból született gyermekeknek a szülés alatt vagy közvetlenül utána, illetőleg 1 éves életkorukig történő megölését, tekintet nélkül arra, hogy a tettes az anya vagy más személy volt. (Egyébként mindössze 4 olyan eset volt, amelyben az áldozatot nem a szülés napján, hanem későbbi időpontban ölték meg.)

A vizsgált hároméves időszakban (1961-63) 98 eset fordult elő (32.7/év). Az ismertté vált elkövetők 94%-a volt nő, 87,4%-a pedig a szülő anyja. Az elemzés – a szocialista kriminológia felfogásának megfelelően – vizsgálta a cselekmények „objektív” és „szubjektív” okait. Objektív okként az alábbiakat találta:

1. A társadalomban még meglévő tudati maradványok

Ez alatt a házasságon kívüli terhesség erkölcsi rosszallását értették, a házasságon kívül teherbeeső nő morális elítélését és megvetését, amelyet ugyan a „kapitalizmus örökségének” tekintettek, de amely, „mint objektív ok még ma is erősen hat, különösen falun”.

2. A családi környezet hatása

a./ A családon belüli ellentétek

b./ A szülői felügyelet hiánya vagy annak elhanyagolása, illetőleg a szülők közömbössége

c./ A szülők korai elvesztése

3. A hiányos anyagi ellátottság (értsd: nehéz anyagi helyzet, szegénység).

4. A rossz lakásviszonyok

5. Az anya- és gyermekvédelemmel, valamint az abortusz legális lehetőségével kapcsolatos felvilágosítás hiánya.

A gyermekülést a vizsgálatban elsősorban vidéki (falusi) bűntettnek találták. Az esetek 55%-át követték el községben, 28%-át vidéki városban és 17%-át Budapesten. A fővárosi elkövetőknek csak 25%-a volt budapesti születésű. Jellemző az is, hogy a fővárosi cselekmények mintegy 70%-át a külvárosi területeken követték el.

Az elkövetők személyi körülményeinek (**szubjektív okok**) köréből érdemes megemlíteni, hogy 65%-uk volt 29 évesnél fiatalabb, 11% pedig 18 év alatti. Iskolai végzettségüket tekintve 49%-uk végzett csak hat osztályt vagy annál kevesebbet, 40% pedig 7-8 osztályt. Az elkövetőknek csak 35%-a élt házasságban. Elmeorvosi vizsgálatra az elkövetők 45%-ánál került sor. A megvizsgáltak 30%-ánál állapított meg a szakértő beszámítást kizáró vagy korlátozó tudatállapotot, 16%-ukat pedig kóros mentális állapotúnak minősítette. A kutatók szerint egyébként az elmeorvos által meg nem vizsgált elkövetők (55%) 6%-ánál volt megállapítható az ügyiratok alapján valamilyen fokú szellemi elmaradottság. A vizsgált ügyekben az elkövetés legfontosabb motívumainak a szégyenérzetet (63%) és a félelmet – szüleitől, elbocsátástól, férjtől, élettárstól, sérült gyermek születésétől, stb. – (16.5%) találták. A terhes anyák terhességüket az ügyek 97%-ában eltitkolták.

Az Országos Rendőrfőkapitányság jelentése, amely a 80-as évektől elkövetett újszülöttgyilkosságokat elemezte nagyjából hasonló adatokat talált, mint a harminc évvel ezelőtti kutatás. A tízéves időszakot átfogó vizsgálat megállapítása szerint „különösen veszélyeztetettek a bűncselekmény elkövetése tekintetében a sokgyermekes, rossz szociális körülmények között élő, alacsony színvonalú életvezetési kultúrával rendelkező családanyák, a főként korlátozó és büntető eszközökkel megvalósított, szigorú nevelésben részesülő és a családszerkezet bomlási krízishelyzetében élő leányok, a szülői családjukban lévő és gyermeküket is ott nevelő leányanyák, illetve a rossz szociális körülmények között és rendezetlen családi helyzetben élő nők”. Az elkövetők életkori adatait tekintve kiemelkedő a 16-17 évesek magas aránya. Ebben az időszakban az elkövetőknek már 22%-a volt 17 éves, vagy annál fiatalabb. Az iskolázottsági helyzet ugyan valamelyest javult a korábbi vizsgálathoz képest – az elkövetőknek csak 13%-a végzett 8 osztálynál kevesebbet, és 49% 8 osztályt –, mégis a szexualitás, a fogamzásgátlás elemi, gyakorlatias ismereteivel az elkövetők azon része sem rendelkezett, akiről ez szakképzettségük (középszintű egészségügyi végzettség), vagy munkaterületük (egészségügyben, gyermekintézményekben dolgozók) révén alappal lenne feltételezhető. Az elkövetők jelentős hányadának „a terhességmegszakításon túl sejtelve sincs a nem kívánt gyermektől való megszabadulás átmeneti vagy végleges törvényes lehetőségeiről”.

Megközelítések, adatok, tények arról a bűnről, amellyel való szembesülés keveseket hagy érzelmileg érintetlenül. A kereső intellektus magyarázatot igényel arra is, ami megmagyarázhatatlannak tűnik. Ebben az esetben is felmerül a klasszikus dilemma: vajon létjogosult-e a normaszegő magatartás „valódi” vagy „végső” magyarázó okát, indokát az egyén szintjén, az individuális tényezőkben megjelölni, vagy az „igazi” ok abban a szocio-ökonomiai környezetben keresendő, amely az egyént alakítja, formálja. A feminista szemléletű kriminológia nyilván az utóbbi megközelítést részesíti előnyben.

A csecsemőgyilkosság nehéz kihívás a magyarázatot kereső értelem számára. Az anyának ugyanis, amikor gyermekét megöli, nemcsak azt a gátat kell áttörnie, amelyet a civilizáció egyik alapköve, az emberölést tilalmazó szigorú, évezredek társadalmi norma jelent. A cselekmény elkövetéséhez le kell győznie annak az ivadék-védelmi/gondozási ösztönnek az erejét is, amelynek ősi eredete az emberi társadalom szerveződésén is túlmutató.

Magyarországon minden héten egy szülő megöli saját, 14 éven aluli gyermekét.

Az áldozat minden második héten újszülött.

Virág György